

Spis treści

Przedmowa	xi
I ■ PRZESTRZEŃ I CZAS W FIZYCE NEWTONOWSKIEJ ORAZ SZCZEGÓLNEJ TEORII WZGLĘDNOŚCI	1
1 ■ Grawitacja	3
2 ■ Geometria jako fizyka	14
2.1 Grawitacja to geometria	14
2.2 Geometria a doświadczenie	16
2.3 Różne geometrie	19
2.4 Określenie geometrii	22
2.5 Współrzędne i element liniowy	23
2.6 Współrzędne i niezmienniczość	30
3 ■ Przestrzeń, czas i grawitacja w fizyce newtonowskiej	34
3.1 Inercjalne układy odniesienia	34
3.2 Zasada względności	40
3.3 Newtonowska teoria grawitacji	42
3.4 Masa grawitacyjna i masa bezwładna	46
3.5 Zasada wariacyjna w mechanice newtonowskiej	47
4 ■ Zasady szczególnej teorii względności	52
4.1 Dodawanie prędkości i eksperyment Michelsona–Morleya	52
4.2 Rozwiązanie problemu podane przez Einsteina i jego konsekwencje	54
4.3 Czasoprzestrzeń	57

4.4	Dylatacja czasu i paradoks bliźniąt	67
4.5	Pchnięcia Lorentza	73
4.6	Jednostki	80
5	■ Mechanika relatywistyczna	86
5.1	Czterowektory	86
5.2	Kinematyka relatywistyczna	92
5.3	Dynamika relatywistyczna	95
5.4	Zasada wariacyjna dla cząstki swobodnej	100
5.5	Promienie świetlne	102
5.6	Obserwatorzy i obserwacje	107
II	■ ZAKRZYWIONA CZASOPRZESTRZEŃ W OGÓLNEJ TEORII WZGLĘDNOŚCI	117
6	■ Grawitacja jako geometria	119
6.1	Doświadczalna weryfikacja równości masy grawitacyjnej i masy bezwładnej	119
6.2	Zasada równoważności	123
6.3	Zegary w polu grawitacyjnym	127
6.4	Globalny System Wyznaczania Pozycji (GPS)	135
6.5	Czasoprzestrzeń jest zakrzywiona	139
6.6	Newtonowska teoria grawitacji w języku geometrii czasoprzestrzeni	140
7	■ Opis zakrzywionej czasoprzestrzeni	150
7.1	Współrzędne	150
7.2	Metryka	153
7.3	Konwencja sumacyjna	154
7.4	Lokalne układy inercjalne	156
7.5	Stożki świetlne i linie świata	158
7.6	Długość, pole, objętość i objętość czterowymiarowa w przypadku metryki diagonalnej	162
7.7	Zanurzenie czasoprzestrzeni i tunele czasoprzestrzenne	165
7.8	Wektory w zakrzywionej czasoprzestrzeni	169
7.9	Trójwymiarowe powierzchnie w czterowymiarowej czasoprzestrzeni	176

---

8 ■ Linie geodezyjne	188
8.1 Równanie linii geodezyjnych	188
8.2 Rozwiązywanie równania linii geodezyjnej – symetrie i zasady zachowania	195
8.3 Zerowe linie geodezyjne	199
8.4 Lokalne układy inercjalne i układy swobodnie spadające	200
9 ■ Czasoprzestrzeń w otoczeniu sferycznej gwiazdy	208
9.1 Czasoprzestrzeń Schwarzschilda	208
9.2 Grawitacyjne przesunięcie ku czerwieni	212
9.3 Orbity cząstek – precesja peryhelium	214
9.4 Trajektorie promieni świetlnych – ugięcie promieni i opóźnienie sygnałów	228
10 ■ Testy ogólnej teorii względności w Układzie Słonecznym	245
10.1 Grawitacyjne przesunięcie ku czerwieni	245
10.2 Parametry PPN	248
10.3 Pomiar parametru γ w przybliżeniu PPN	250
10.4 Pomiar parametru β – precesja peryhelium Merkurego w przybliżeniu PPN	257
11 ■ Relatywistyczne efekty grawitacyjne	262
11.1 Soczewki grawitacyjne	262
11.2 Dyski akrecyjne wokół zwartych obiektów	272
11.3 Podwójne pulsary	279
12 ■ Grawitacyjne zapadanie się ciał i czarne dziury	285
12.1 Czarna dziura Schwarzschilda	288
12.2 Powstanie czarnej dziury wskutek grawitacyjnego zapadania	293
12.3 Współrzędne Kruskala–Szekeres’a	301
12.4 Niesferyczne grawitacyjne zapadanie się gwiazdy	307
13 ■ Astrofizyka czarnych dziur	314
13.1 Czarne dziury w rentgenowskich układach podwójnych	315
13.2 Czarne dziury w jądrach galaktyk	318
13.3 Kwantowe parowanie czarnych dziur – promieniowanie Hawkinga	323

---

14 ■ Powolna rotacja	332
14.1 Rotacyjne wleczenie inercjalnych układów odniesienia	333
14.2 Żyroskopy w zakrzywionej czasoprzestrzeni	334
14.3 Precesja geodezyjna	336
14.4 Czasoprzestrzeń w otoczeniu powoli wirującego sferycznego ciała	339
14.5 Żyroskopy w czasoprzestrzeni wokół powoli wirującego sferycznego ciała	340
14.6 Żyroskopy i swobodnie spadające układy	345
15 ■ Wirujące czarne dziury	348
15.1 Kosmiczna cenzura	348
15.2 Czasoprzestrzeń Kerra	349
15.3 Horyzont wirującej czarnej dziury	352
15.4 Orbity w płaszczyźnie równikowej	355
15.5 Ergosfera	362
16 ■ Fale grawitacyjne	372
16.1 Zlinearyzowana fala grawitacyjna	373
16.2 Detekcja fal grawitacyjnych	374
16.3 Polaryzacja fal grawitacyjnych	378
16.4 Interferometryczne detektory fal grawitacyjnych	381
16.5 Energia fal grawitacyjnych	384
17 ■ Obserwacje Wszechświata	390
17.1 Budowa Wszechświata	391
17.2 Ekspansja Wszechświata	395
17.3 Mapy Wszechświata	404
18 ■ Modele kosmologiczne	410
18.1 Jednorodne i izotropowe czasoprzestrzenie	410
18.2 Kosmologiczne przesunięcie ku czerwieni	413
18.3 Materia, promieniowanie i próżnia	416
18.4 Ewolucja płaskich modeli FRW	422
18.5 Wielki Wybuch, wiek i rozmiary Wszechświata	426
18.6 Metryki Robertsona–Walkera z niezerową krzywizną przestrzeni	431
18.7 Dynamika Wszechświata	435

---

19 ■ Jaki model opisuje rzeczywisty Wszechświat?	449
19.1 Obmierzanie Wszechświata	451
19.2 Jak wyjaśnić budowę Wszechświata	460
III ■ RÓWNANIE EINSTEINA	467
20 ■ Jeszcze trochę matematyki	469
20.1 Wektory	469
20.2 Wektory dualne	471
20.3 Tensory	478
20.4 Pochodna kowariantna	482
20.5 Swobodnie spadające układy odniesienia raz jeszcze	493
21 ■ Krzywizna czasoprzestrzeni i równanie Einsteina	499
21.1 Siły pływowe	499
21.2 Równanie dewiacji linii geodezyjnych	504
21.3 Tensor krzywizny Riemanna	509
21.4 Równanie Einsteina w próżni	511
21.5 Zlinearyzowana teoria grawitacji	515
22 ■ Źródła krzywizny	528
22.1 Gęstości	528
22.2 Zasada zachowania energii i pędu	536
22.3 Równanie Einsteina	540
22.4 Granica newtonowska	544
23 ■ Emisja fal grawitacyjnych	551
23.1 Zlinearyzowane równanie Einsteina ze źródłami	551
23.2 Rozwiązanie równania falowego ze źródłem	553
23.3 Ogólne rozwiązanie zlinearyzowanego równania Einsteina	556
23.4 Emisja słabych fal grawitacyjnych	559
23.5 Promieniowanie grawitacyjne układów podwójnych	563
23.6 Wzór kwadrupolowy na utratę energii wskutek emisji fal grawitacyjnych	567
23.7 Wpływ emisji promieniowania grawitacyjnego na ruch podwójnego pulsara	569
23.8 Silne źródła	572

24 ■ Relatywistyczne gwiazdy	577
24.1 Zasada Pauliego	578
24.2 Równowaga hydrostatyczna w przypadku relatywistycznym	582
24.3 Modele gwiazd	585
24.4 Stan podstawowy materii	589
24.5 Stabilność	591
24.6 Maksymalna masa gwiazd neutronowych	597
A ■ Jednostki	604
A.1 Problem jednostek	604
A.2 Jednostki używane w tej książce	605
B ■ Wielkości opisujące krzywiznę	608
C ■ Krzywizna i równanie Einsteina	613
D ■ Strategia dydaktyczna	618
D.1 Zasady dydaktyczne	618
D.2 Organizacja	620
D.3 Planowanie wykładu	622
Załączniki	624
Bibliografia	629
Źródła ilustracji	635
Indeks	637